

EKOLOGIK FAVQULODDA VAZIYATLARDA INSONNING O'RNI

O'.Jo'rayeva**M.Siddiqova****T.Ergashev****Qarshi davlat texnika universiteti**

Annotatsiya. Mazkur maqolada ekologik favqulodda vaziyatlarda inson omilining o'rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tabiiy va texnogen omillar natijasida yuzaga keladigan ekologik muammolar, jumladan, havo, suv va tuproq ifloslanishi, global iqlim o'zgarishlari hamda biologik xilma-xillikning kamayishi inson faoliyati bilan bevosita bog'liq ekanini asoslab berilgan. Shuningdek, insonning ushbu jarayonlardagi roli ikki tomonlama – ya'ni muammoni keltirib chiqaruvchi va uni bartaraf etuvchi subyekt sifatida ko'rib chiqilgan. Maqolada ekologik xavflarni kamaytirishda insonning ekologik madaniyati, bilim darajasi va mas'uliyatining o'rni alohida yoritilgan. Favqulodda vaziyatlarning oldini olish, ularni boshqarish va oqibatlarini kamaytirishda zamonaviy yondashuvlar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari ekologik xavfsizlikni ta'minlashda inson omili hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ushbu maqola Ekologiya va favqulodda vaziyatlar boshqaruvi sohasida muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: ekologik xavf, favqulodda vaziyat, inson omili, ekologik madaniyat, barqaror rivojlanish, atrof-muhit.

Kirish.

Hozirgi davrda ekologik muammolar global miqyosda eng dolzarb masalalardan biriga aylangan. Iqlim o'zgarishi, havo va suv ifloslanishi, o'rmonlarning qisqarishi hamda tabiiy resurslarning kamayishi kabi muammolar insoniyat oldida jiddiy xavf tug'dirmoqda. Ushbu jarayonlar natijasida ekologik

favqulodda vaziyatlar yuzaga kelmoqda. Bunday vaziyatlar tabiiy ofatlar yoki inson faoliyati natijasida paydo bo'lishi mumkin[1.2].

Ekologik favqulodda vaziyatlar Atrof-muhit muhofazasi doirasida muhim o'rganiladigan masalalardan biri bo'lib, ularni boshqarishda inson omili hal qiluvchi rol o'ynaydi[3.4]. Chunki inson bir tomondan ushbu muammolarni yuzaga keltiruvchi asosiy subyekt bo'lsa, ikkinchi tomondan ularni bartaraf etuvchi kuch ham hisoblanadi.

Zamonaviy jamiyatda insonning ekologik madaniyati, bilim darajasi va mas'uliyati ekologik xavfsizlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ekologik favqulodda vaziyatlarda insonning o'rni va rolini chuqur o'rganish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi[5.6].

Asosiy qism. Ekologik favqulodda vaziyatlar kelib chiqishiga ko'ra tabiiy va texnogen turlarga bo'linadi. Tabiiy favqulodda vaziyatlarga zilzila, suv toshqinlari, qurg'oqchilik va o'rmon yong'inlari kiradi. Texnogen favqulodda vaziyatlar esa asosan inson faoliyati bilan bog'liq bo'lib, sanoat korxonalaridagi avariylar, kimyoviy moddalarning tarqalishi, atmosfera va suv resurslarining ifloslanishi natijasida yuzaga keladi. Har ikki turdagi vaziyatlar atrof-muhitga jiddiy zarar yetkazadi, biroq ularning ko'pchiligi bevosita yoki bilvosita inson faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir[7.8].

Inson omili ekologik muammolarning yuzaga kelishida asosiy sabab sifatida namoyon bo'ladi. Sanoatlashuv jarayonining jadallashuvi, transport vositalarining ko'payishi, energiya resurslaridan haddan tashqari foydalanish natijasida atmosfera havosining ifloslanishi kuchaymoqda. Shuningdek, chiqindilarni noto'g'ri boshqarish, ularni qayta ishlamasdan tashlash, suv va tuproq resurslarining ifloslanishiga olib kelmoqda. O'rmonlarning kesilishi va yer resurslaridan noto'g'ri foydalanish esa ekologik muvozanatni buzib, turli favqulodda vaziyatlarning yuzaga kelish ehtimolini oshiradi[9.10].

Shu bilan birga, inson ekologik favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishda ham muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy ilmiy yutuqlar va texnologiyalar yordamida

ekologik xavflarni oldindan prognoz qilish, monitoring qilish va ularni kamaytirish imkoniyati mavjud. Masalan, sun'iy yo'ldoshlar orqali atmosfera holatini kuzatish, suv resurslarining ifloslanish darajasini aniqlash va tabiiy ofatlarni oldindan bashorat qilish mumkin. Bu esa favqulodda vaziyatlarning oldini olish yoki ularning salbiy oqibatlarini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega[10.11].

Insonning ekologik madaniyati va mas'uliyati ham muhim omillardan biridir. Agar jamiyatda ekologik ong va madaniyat yuqori bo'lsa, atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabat shakllanadi. Bu esa chiqindilarni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik qonunlarga rioya qilish orqali favqulodda vaziyatlarning oldini olishga yordam beradi. Aksincha, ekologik savodsizlik va beparvolik muammolarni yanada kuchaytiradi[12.13].

Favqulodda vaziyatlarni boshqarishda inson omili hal qiluvchi ahamiyatga ega. Favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda tezkor choralar ko'rish, aholini xabardor qilish, zarur hollarda evakuatsiya tadbirlarini amalga oshirish va zararni kamaytirish bo'yicha ishlarni tashkil etish yuqori darajadagi tayyorgarlikni talab etadi. Bu jarayonda mutaxassislarning malakasi, texnik vositalarning mavjudligi va boshqaruv tizimining samaradorligi muhim rol o'ynaydi[14.15].

Ekologik favqulodda vaziyatlarning oldini olish uchun kompleks yondashuv zarur. Avvalo, ekologik ta'lim va tarbiyani rivojlantirish orqali aholining ekologik ongini oshirish lozim [16.17]. Shuningdek, davlat tomonidan qat'iy ekologik nazorat o'rnatilishi, qonunlarga rioya qilinishi va ekologik standartlarning joriy etilishi muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, chiqindilarni qayta ishlash, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish ekologik xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi [18.19].

Umuman olganda, ekologik favqulodda vaziyatlarda insonning o'rni ikki tomonlama bo'lib, u bir tomondan muammolarni keltirib chiqaruvchi omil bo'lsa, ikkinchi tomondan ularni bartaraf etuvchi asosiy kuch hisoblanadi. Shu sababli inson faoliyatini ekologik jihatdan to'g'ri yo'naltirish, barqaror rivojlanish tamoyillariga

amal qilish va atrof-muhitni muhofaza qilish har bir jamiyat uchun ustuvor vazifa bo'lib qoladi.

Dunyoda sodir bo'lgan ekologik favqulodda vaziyatlar insoniyat va tabiat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yaqqol namoyon etadi. Eng yirik ekologik falokatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning aksariyati texnogen yoki antropogen omillar bilan bog'liq bo'lib, inson faoliyati hal qiluvchi rol o'ynaydi. Masalan, Chernobyl halokati tarixdagi eng og'ir ekologik falokatlardan biri hisoblanadi. Ushbu hodisa yadro reaktori portlashi natijasida yuzaga kelgan bo'lib, uning asosiy sabablari sifatida texnik kamchiliklar, xavfsizlik qoidalariga rioya qilinmasligi va inson omili ko'rsatiladi. Natijada katta hudud radioaktiv moddalarga to'yingan va uzoq yillar davomida ekologik muammolar yuzaga kelgan[20].

Yana bir yirik ekologik favqulodda vaziyat Deepwater Horizon neft to'kilishi hisoblanadi. Ushbu falokat dengizdagi neft platformasidagi avariya natijasida yuzaga kelgan bo'lib, millionlab barrel neft suvga to'kilgan. Bu esa dengiz ekotizimiga, baliqlar va boshqa tirik organizmlarga katta zarar yetkazgan. Ushbu hodisaning asosiy sabablari texnik nosozliklar, nazoratning sustligi va xavfsizlik choralariga yetarli e'tibor berilmaganligidir.

Shuningdek, Amazon o'rmon yong'inlari ham global ekologik muammolar qatoriga kiradi. Amazon o'rmonlari hududida yuz beradigan yong'inlar qisman tabiiy omillar bilan bog'liq bo'lsa-da, ularning asosiy sababi inson faoliyati, ya'ni o'rmonlarni kesish va yerlarni kengaytirish maqsadida ataylab yoqish hisoblanadi. Bu esa atmosferaga katta miqdorda karbonat angidrid chiqishiga olib kelib, iqlim o'zgarishlarini kuchaytiradi[21].

Markaziy Osiyoda yuz bergan eng yirik ekologik falokatlardan biri Aral dengizi qurishi bilan bog'liq. Aral dengizi suvining keskin kamayishi daryolar oqimining noto'g'ri yo'naltirilishi va suv resurslaridan samarasiz foydalanish natijasida yuzaga kelgan. Natijada hudud iqlimi o'zgargan, tuproq sho'rlanishi kuchaygan va aholining sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Bundan tashqari, Buyuk Smog hodisasi ham ekologik favqulodda vaziyatlarning yorqin misolidir. Londonda yuzaga kelgan ushbu hodisa ko'mir yoqishning ortishi va noqulay meteorologik sharoitlar natijasida sodir bo'lgan. Natijada havoning kuchli ifloslanishi minglab insonlarning sog'lig'iga zarar yetkazgan.

Umuman olganda, dunyodagi eng yirik ekologik favqulodda vaziyatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning asosiy sabablari sifatida texnik nosozliklar, noto'g'ri boshqaruv, tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish va ekologik madaniyatning past darajasi namoyon bo'ladi. Shu sababli ekologik xavfsizlikni ta'minlash uchun inson faoliyatini nazorat qilish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va ekologik ongni oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Dunyoda yuz bergan yirik ekologik favqulodda vaziyatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning aksariyati inson faoliyati bilan bevosita yoki bilvosita bog'liqdir. Jumladan, Chernobyl halokati, Deepwater Horizon neft to'kilishi va Aral dengizi qurishi kabi falokatlar texnik xatolar, noto'g'ri boshqaruv hamda tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish natijasida yuzaga kelgan. Shu bilan birga, Amazon o'rmon yong'inlari va Buyuk Smog hodisasi kabi hodisalar ham inson omilining ekologik muhitga kuchli ta'sirini namoyon etadi.

Mazkur hodisalar shuni ko'rsatadiki, ekologik xavfsizlikni ta'minlashda insonning mas'uliyati nihoyatda katta. Texnologik rivojlanish bilan bir qatorda ekologik nazoratni kuchaytirish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik madaniyatni oshirish zarur. Faqatgina shu yo'l bilan kelajakda bunday favqulodda vaziyatlarning oldini olish va atrof-muhitni muhofaza qilish mumkin.

Adabiyotlar

1. Latipov N. et al. Retracted: Econometric modeling and forecasting of environmental conditions of cities and population health problems: Case study of Navoi and Zarafshan cities //Macedonian Journal of Ecology and Environment. – 2024. – T. 26. – №. 2. – C. 169-181.

2. Berdiev K. A. Traditional carpets of the livestock population of the Nurata oasis in late XIX beginning of XX century //Journal of Social Research in Uzbekistan. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 8-18.
3. Berdiev K. A. Traditional carpets of the livestock population of the Nurata oasis in late XIX beginning of XX century //Journal of Social Research in Uzbekistan. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 8-18.
4. Urazova R. et al. Socio-historical foundations of the monotheism (Ahura Mazda) in ghats of Avesta //Synesis (ISSN 1984-6754). – 2024. – Т. 16. – №. 1. – С. 527-553.
5. Berdiev K. A. THE PLACE OF SANCTIONS RELATED TO THE CULT OF ANIMALS IN RELIGIOUS BELIEFS (IN THE CASE OF ZANGIOTA SHRINE) //AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE. – 2025. – Т. 3. – №. 6. – С. 181-186.
6. Холиқов И., Бердиев Х. А. ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ МУТАНОСИБЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. Special Issue 23. – С. 105-117.
7. Бердиев Х. А. НЕКОТОРЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ ПО ЭТНОТОПОНИМЕ КУРАМА //Восток-Запад: литература и художественная культура. – 2017. – С. 40-43.
8. Teshaboev A. Effectiveness of pedagogical diagnostics in school practice //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. B11. – С. 110-113.
9. Yuldashevich T. A. The role of educational diagnostics in teacher professional development //IMRAS. – 2024. – Т. 7. – №. 9. – С. 55-62.
10. Teshaboyev A. Y., Teshaboyev B. A. TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH MODELI //Редакционная коллегия. – 2024. – Т. 497.
11. Teshaboyev A. Y., Teshaboyev B. A. TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH MODELI //Редакционная коллегия. – 2024. – Т. 497.

12. Тешабоев А. Ю., Умнова М. К. МИРОВОЙ ОПЫТ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ РАБОТНИКОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ //Вестник науки и образования. – 2021. – №. 16-2 (119). – С. 89-91.

13. Yuldashevich, Teshaboyev Akramjon. "INTERNATIONAL EXPERIENCES IN PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS AND CORRECTION." *INTERNATIONAL JOURNAL OF ADVANCED RESEARCH IN EDUCATION, TECHNOLOGY AND MANAGEMENT* 3.6 (2024): 206-229.

14. Teshaboev A. Theoretical aspects of psychological and pedagogical diagnostic methods in practice //Science and innovation. – 2024. – Т. 3. – №. В6. – С. 188-194.

15. Ziyabekova B., Zhumabaeva A. Formation of Future Primary School Teachers' Readiness for Conducting Pedagogical Diagnostics Based on ICT //Pedagogy and Psychology. – 2025. – Т. 63. – №. 2. – С. 123-131.

16. Yuldashevich T. A., Dyusembaevich K. A. METHODOLOGY OF USING SIMULATION TECHNOLOGIES IN PREPARING FUTURE TEACHERS FOR CORRECTIVE ACTIVITIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2026. – Т. 64. – №. 1. – С. 80-93.

17. Жураев А. Х., Тожибоев С. Ж. Ў. СИМУЛЯТОР ДАСТУРЛАРИДАН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ФОЙДАЛАНИШ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 557-565.

18. Jurayev A. K., Tojiboyev S. J. U. Possibilities of using digital technologies in control and management of hydraulic facilities //Academic research in educational sciences. – 2023. – Т. 4. – №. 2. – С. 89-92.

19. Tojiboev S. J. Modeling of the process of protection of hydrotechnical structures from pumps //Научное знание современности. – 2018. – №. 6. – С. 70-73.

20. Arifjanov A. et al. RETRACTED: Hydraulic model of digitalization of water accounting under the sluice gate //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – Т. 538. – С. 01024.

21. Jafarovich T. S., Muhammadiyevich A. G., Shoxrux M. Digital Solutions for Control AND Management OF Hydraulic Facilities: an Overview OF the Possibilities OF Cloud Computing, Iot, Big Data, AI, AND MI //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 2. – C. 324-326.

